
Мирослава Костић
(Институт за историју уметности,
Филозофски факултет, Београд)

ОБНОВА СРПСКОГ ЗЛАТНОГ ДОБА У СИМБОЛИЧНОЈ ПОЛИТИЦИ РЕПРЕЗЕНТАТИВНЕ КУЛТУРЕ КАРЛОВАЧКЕ МИТРОПОЛИЈЕ У 18. СТОЛЕЊУ

Свест о српској државној мисли, о обнови старог самосталног државног организма, избила је јасна и одређена већ крајем 17. столећа, повезана са турским поразом код Беча и активношћу коју је предузела Хабзбуршка монархија како би српску етницу придобила да помогне у сузбијању непријатеља. Враћајући се на златно доба Срби су у оквирима Хабзбуршке монархије желели да поврате величину својих јунака како би у модерним временима поново оживели своју прошлост. У тој чистој и светој прошлости трагали су за инспирацијама и одредницама које би допринеле уједињавању српске етнице. На тај начин слика жељене будућности мења значење сећања, сваког нараштаја, на златно доба прилагођавајући га, унутар одређених граница тренутним околностима.

Мит о златном добу и његовој обнови јавља се најпре, у верско политичким програмима београдско карловачких митрополита са подстицајима преузетим, већ у првим годинама после Велике сеобе 1690, из хабзбуршке дворске репрезентације.¹ О „прожимању предполитичке и политичке идеје обнове златног доба“ може се говорити већ у обновљеној Пећкој патријаршији у Османском царству, где се верска слобода повезивала са патринизмом, али развијену форму та веза добија у Карловачкој митрополији, „када се стереотип уобличава под утицајем класичних античких схватања“.² Један од првих примера те идеје у нашој средини, идеје златног доба и његове обнове, може се препознати у

¹ О барокним верско политичким програмима у Хабзбуршкој монархији, сагледавању владавине хабзбуршких владара који су носили титулу императора Светог римског царства, у складу с идеолошком мисли *Aurea Aetatis Augusti*. В.: F. Matsche, *Die Kunst im Dienst der Staatsidee Kaiser VI. Ikonographie, Ikonologie und Programmatik des «Kaiserstils»*, I, Beiträge zur Kunstgeschichte, Band 16-2, Berlin-New York 1981, 297-304.

² М. Тимотијевић, *Таковски устанак-Српске Цвети. О јавном заједничком сећању и заборављању у симболичној политици званичне репрезентативне културе*, Београд 2012, 52-53.

Сл. 1. Патријарх Арсеније III Чарнојевић, Јов Василијевич, уље на платну, 1744, Музеј Српске православне цркве у Београду

Fig. 1. Patriarch Arsenije III Čarnojević, Job Vasilijevič, oil on canvas 1744, Museum of Serbian Orthodox Church in Belgrade

поступку патријарха Арсенија III Чарнојевића када, желећи да одбрани историјска права српског народа и у Хабзбуршкој монархији и у Османском царству, од Павла Ритера Витезовића, сењског племића, „полихистора“ Леополда I, који је имао веома значајну улогу у конструисању хрватског раноновековног националног идентитета, наручује књигу *Serbia illustratae libri octo*.³ Није познато да је Витезовић одржавао везе са патријархом, али су потврђени пријатељски односи са митрополитима Стефаном Подгоричанином, који је пружао новчану подршку припремама за штампање ове историје, где је висина трошкова утицала на публикавање које је и прекинуто након митрополитове смрти, и Исаијом Ђаковићем, за

³ О утицају који је Павле Ритер Витезовић имао на уобличавање верско политичког програма Карловачке митрополије, његовој служби код српских високих архијереја. В.: В. Симић, *За љубав отаџбине. Патриоте и патриотизам у српској култури XVIII века у Хабзбуршкој монархији*, Нови Сад 2012, 401-407; Д. Роксандић, *Павле Ритер Витезовић у српској култури*, Просвјета. Народни српски календар, Загреб: Српско културно друштво, Просвјета 1995, 73-77.

кога се претпоставља да заправо стоји иза намере да се објави *Serbia illustrata*. Ова прва историографска репрезентација историје српског народа имала је функцију политичке афирмације српске етнице која је након егзодуса 1690. под вођством пећког патријарха населила подручја Јужне Угарске, жудећи за достојном историјском репрезентацијом и још више за конфесионално-политичким легитимитетом. „Идејном структуром *Serbia illustrata* је требало да покаже да некадашње немањићко царство има свој небески еквивалент у светитељском пантеону. Било је то типично барокно схватање јединства неба и земље“⁴ Дело, значајне идеолошко-политичке важности, пример је барокног схватања историзма и настало је као илустрација српског политичког програма обнове средњовековне државе.⁵

Оважности дела *Serbia illustrata* сведочи не само финансијска подршка коју су Витезовићу пружали Софроније Подгоричанин и Христофор Митровић, бачки епископ који је после смрти Софронија Подгоричанина администрирао Карловачком митрополијом, већ и њихова стална преписка са аутором, концептуална и садржајна помоћ у осмишљавању *Serbia illustratae*. И касније у „симболичној политици репрезентативне културе Карловачке митрополије“⁶ појава овог дела сагледавана је у склопу патријархових тежњи да се у једном апсолутистичком друштву, какво је било устријено у Хабзбуршкој монархији, потврди самосталност цркве и ауторитет врховног поглавара, настојање да се с једне стране истакне идеја верскополитичког интегритета и континуитета српског народа у Подунављу, а с друге потврди слика о политичкој величајности православне јерархије. Полазећи од, раширеног предањем, сагледавања јединства небеског и земаљског царства, у овом делу новину представља изузетно потенцирано политичко тумачење у коме је “идеја о небеској *Serbia sancta* стављена у функцију историјске свете српске земље, *Serbia sacra*.”⁷ Иако

⁴ М. Тимотијевић, *Serbia sancta и Serbia sacra у барокном верско - политичком програму Карловачке митрополије*, Свети Сава у српској историји и традицији, Зборник радова, Београд 1998, 397.

⁵ Рукопис који обухвата 186 страна текста и 34 стране додатака и исправки, насталих делом од руке самог аутора, а делом од преписивача, чува се у Збирци рјеткости Националне и свеучилишне библиотеке у Загреб. В. : Z. Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*, Zagreb 2008, 298-299; У Архиву САНУ, стара збирка, бр. 120 налази се препис који има 94 листа. Дело, посвећено Христуфору Митровићу, садржи осам поглавља у којима се излаже историја Срба од најранијих дана до пада Смедерева 1459. О књизи и њеном настанку. В.: М. Тимотијевић, *Serbia sancta и Serbia sacra у барокном верско - политичком програму Карловачке митрополије*, 397-398.

⁶ Почетком 18. века Карловци постају резиденција митрополита. Године 1713. у њима је одржан трећи привилеговани изборни сабор на коме се коначно одустало од ранијег обичаја да се изборни сабори одржавају само у манастиру Крушедолу и готово сви, сем незнатних изузетака, наредни црквени сабори и архијерејски синоди редовно се одржавају у Карловцима, по којима и митрополија добија назив Карловачка. Повељом цара Карла VI од 1713. године одређени су за центар архиепископа Српске православне карловачке митрополије. В.: Р. Грујић, *Проблеми историје Карловачке митрополије*, Гласник историјског друштва, књ. II, св. 1, Нови Сад 1929, 194-204.

⁷ М. Тимотијевић, *Serbia sancta и Serbia sacra у барокном верско - политичком програму Карловачке митрополије*, 397.

Сл. 2. Архимандрит Исаија Ђаковић, уље на платну, Манастир Гргетег

Fig. 2. Archimandrite Isaija Đaković, oil on canvas, Monastery Grgeteg

дело *Serbia illustrata* није штампано, наклоност према идејама од којих се у њему полазило, настављена је да се негује у митрополијским придворним круговима.

Готово у исто време, у првим деценијама након Велике сеобе, када висока црквена јерархија Карловачке митрополије наручује од Витезовића књигу *Serbia illustrata*, како би српски светитељски пантеон добио историјске оквире, раковачки игуман Теофан, вероватно на захтев патријарха Арсенија III Чарнојевића, 1714. саставља богослужбену књигу са службама Србима светитељима, *Правила молебнаја свјатих сербских просветитељеј*, касније названа *Србљак*.⁸ Разлог настанка овог дела може се тражити не само у чињеници да су штампана издања Московске патријаршије заменила старе рукописне књиге, што је за последицу имало недовољан број богослужбених текстова за прослављање празника српских светитеља, већ и у намери да се изгради свест “о идеолошкој функцији култа националних светитеља.”⁹ Тежња да се повезивањем светитеља из куће Немањића са сремским светитељима укаже на непрекинути историјски континуитет Карловачке митрополије изражена је и овде у *Правилима молебнаја свјатих сербских просветитељеј*. Присуство

⁸ Л. Чурчић, *О Србљацима у XVIII веку*, Српска графика у XVIII веку, Зборник радова, Београд 1986, 55-79.

⁹ М. Тимотијевић, *Serbia sancta и Serbia sacra у барокном верско - политичком програму Карловачке митрополије*, 394.

Сл. 3. Митрополит Јован
Георгијевић, Франц Цумпе,
уље на платну, Музеј
Српске православне цркве у
Београду

Fig. 3. Metropolitane Jovan
Georgijević, Franc Cumppe,
oli on canvas, Museum of
Serbian Orthodox Church in
Belgrade

служби архиђакону Стефану и Теодору Тирону у првом *Србљаку*, зборнику молитвених правила, празничних минеја, који је за потребе литургијских прослављања националних светитеља саставила српска црква, могу се објаснити тиме да је архиђакон Стефан био заштитник српских средњовековних владара и њихове државе и да су мошти светог Теодора Тирона почивале у манастиру Хопову.¹⁰

Нова редакција и појава штампаног издања *Србљака*, педесетак година касније, 1761, који ће четири лета након тога, 1765, бити прештампан у Типографији Пана Теодосија у Венецији, везана је за арадског епископа Синесија Живановића, ранијег архимандрита манастира Раковца.¹¹ Синесије Живановић је изоставио службе Теодору Тирону и Преносу моштију Стефана Првомученика, а унео светом Арсенију. Свети Арсеније, први наследник светог Саве на архиепископској столици, рођен је у Срему. Арадски епископ његовом службом истакао је важност и значај Срема који је у новим условима постао средиште духовног, политичког и културног живота српског народа у Хабзбуршкој монархији. Појава штампаних *Србљака*, у којима је одбором светитеља, чије су службе биле увршћене у овај корпус, истакнута политичка функција зборника, молитвених правила, утицала је на ширење барокног култа српских светитеља и

¹⁰ М. Тимотијевић, *Serbia sancta и Serbia sacra у барокном верско - политичком програму Карловачке митрополије*, 394.

¹¹ Л. Чурчић, *О Србљацима у XVIII веку*, 71-73.

Сл. 4. Митрополит
Викентије Јовановић, уље
на платну, Музеј Српске

православне цркве у
Београду

Fig. 4. Metropolitane Vikentije
Jovanović, oil on canvas,
Museum of Serbian Orthodox
Church in Belgrade

њихово ликовно представљање.¹² На народно црквеном сабору одржаном 1769. у Сремским Карловцима сви припадници српског светитељског пантеона проглашени су за заповедне празнике, а две године касније митрополит Јован Георгијевић је штампао црквени календар у коме су место нашли национални светитељи чије службе су биле укључене у штампане *Србљаке*.¹³

Појава *Опште стихире* за заједничку службу свих националних светитеља коју је, на основу ранијих стихова, саставио вршачки епископ, потоњи митрополит, Јован Георгијевић представља крајњи ступањ у барокном богослужбеном прослављању српског светитељског пантеона. Стихира, у кратком временском размаку уведена у литургијску употребу, у којој се упућује молитва свим српским светитељима, као заступницима народа пред Богом, је настала у периоду између 1750. и 1761, када се

¹² М. Тимотијевић, *Српско барокно сликарство*, Нови Сад 1996, 293. Од тринаест светитеља чије су службе биле заступљене у завршној барокној редакцији *Србљака* само су свети Сава и свети Арсеније припадали српској црквеној политици. В.: М. Тимотијевић, *Serbia sancta u Serbia sacra у барокном верско - политичком програму Карловачке митрополије*, 395.

¹³ До 1769. само неколико српских светитеља, чије су се службе налазиле у *Зборнику Божидара Вуковића*, били су укључени у заповедне празнике. В.: М. Тимотијевић, *Serbia sancta u Serbia sacra у барокном верско - политичком програму Карловачке митрополије*, 395, фус нота 26.

Сл. 5. Патријарх
Арсеније IV Шакабента, уље
на платну, Музеј Српске
православне цркве у Београду

Fig. 5. Patriarch Arsenije
IV Šakabenta, oil on canvas,
Museum of Serbian Orthodox
Church in Belgrade

појављује њен први познати препис у *Параклису Стефану Дечанском*.¹⁴ На сабору одржаном 1769. у црквени календар уводи се празник Сабор српских просветитеља, за чије потребе прослављања Јован Георгијевић, две године касније, објављује стихиру у *Зборнику изабраних молитви*, штампаном и издатом у Бечу код Јосифа Курцбека.¹⁵

Митска историјска нарација је представа заснована на идеји обнове златног доба, општем месту политичке иконографије. Пораст значаја овог мита може се пратити, од ренесансне књижевности. Оснивање нових држава тумачено је као обнављање златног доба старе славе; прекинути континуитет националне историје сагледава се кроз три повезана периода: доба успона и оснивања државе, периода пада и пропасти и обнове и

¹⁴ Л. Чурчић, *Параклис Стефану Дечанском Јована Георгијевића из 1762. године*, Српске књиге и српски писци 18. века, Нови Сад 1988, 168-169; М. Тимотијевић, *Serbia sancta и Serbia sacra у барокном верско - политичком програму Карловачке митрополије*, 395-396.

¹⁵ М. Тимотијевић, *Serbia sancta и Serbia sacra у барокном верско - политичком програму Карловачке митрополије*, 396; В. Стефановић, *Стихира Србима светитељима-скраћена верзија са допунским текстом и коментаром*, Богословље IX (XXIV), св. 1-2 (1965), 185-193; О илустрацијама у *Србљаку*, на чије ликовно представљање су утицали садржаји текстова сабраних у књизи, јаким патриотских и националних карактеристика. В.: В. Симић, *За љубав отаџбине. Патриоте и патриотизми у српској култури XVIII века у Хабзбуршкој монархији*, 68-70.

поновног процвата. Овакво тумачење српске историје осмишљено је већ у протонационалном периоду, а током 18.столећа имало је, како је већ истакнуто, важну улогу у верско-политичком програму београдско карловачких митрополита. На тој идеолошкој конструкцији прошлости која је негована у митрополијском придворном кругу и карловачким Покровобогородичиним школама заснована је већ *Траедокомедија* о смрти Уроша V, писана на тринаестерцу по узору на језуитске барокне моралитете, већ одавно одомаћене у Русији, прва нововремена српска позоришна представа Мануила Козачинског,¹⁶ у коме су тумачења и примена историјских збивања испољена у морализаторско дидактичне сврхе. Њена тема није само судбина последњег српског цара, већ целокупна национална историја од првих Немањића до оснивања карловачких школа, дакле преглед непрекинутог историјског трајања од српског Златног доба до државе у оквирима Хабзбуршке империје.

Овај алегоријско политички комад састављен је 1734, у славу митрополита Викентија Јовановића, приликом његовог повратка из Беча, након успешне дипломатске мисије.¹⁷ Викентије Јовановић одиграо је веома значајну улогу у сједињењу Карловачке и Београдске митрополије на црквено-народном сабору 1726, када је по његовом завршетку изабран за епископа арадског, јенопољског и великоварадског.

У подсећању на стару славу кључно место је дато цару Душану, оличењу хероја златног доба, а високи црквени јерарси Карловачке митрополије, као природни наследници некадашњег царства, од патријарха Арсенија III Чарнојевића до митрополита Викентија Јовановића, прослављају се као обновитељи славе идеалне изгубљене прошлости.¹⁸ У овој школској драми присутан је барокни алегоријски механизам којим се кроз поштовање националних светитеља и прошлости велича златно доба њене обнове.

¹⁶ Мануил Козачински образован је на кијевској Духовној академији у време изражених утицаја Теофана Прокоповича, украјинског представника који је учествовао, као и Стефан Јаворски, у реформама Петра Великог заступајући идеје протестантског културног модела. Међутим, током његовог деловања у Карловачкој митрополији, што показује и његова *Траедокомедија*, заступао је схватања Стефана Јаворског, језуитског ђака, заступника пост-тридентског конзерватизма. Држао је наставу у Покрово-Богородичиној школи у Сремским Карловцима, где се пети разред звао поетика, шести реторика. Ове предмете предавао је по узору на семинаре кијевске Духовне академије. Дао је значајан допринос развоју српског барокног проповедништва и ширењу идеја схоластичког рационализма. Именован је за проповедника катедралне цркве Карловачке митрополије, иако није био свештеник. Рукоположен је за свештеника тек по одласку из Сремских Карловаца у Северин. В.: М. Тимотијевић, *Иконографија параболо у српском барокном сликарству и украјински проповеднички зборници*, ЗЛУМС 26, Нови Сад 1990, 147-174; М. Тимотијевић, *Српско барокно сликарство*, 162, 168. О Мануилу Козачинском, професору, писцу, његовој проповедничкој делатности. В.: В. Ерчић, *Мануил (Михаил) Козачинскиј и његова Траедокомедија*, Нови Сад-Београд 1980.

¹⁷ О митрополитовом боравку у Бечу 1734. и 1735, и сабору 1735. В.: М. Јакшић, *О Вићентију Јовановићу. Прилози за историју митрополитства му 1731-1737*, Нови Сад 1900, 52-115.

¹⁸ М. Тимотијевић, *Serbia sancta и Serbia sacra у барокном верско - политичком програму Карловачке митрополије*, 400.

Сл. 6. Свети Сава са светитељима дома Немањица, Христофор Џефаровић, бакрорез, 1741.

Fig. 6. Saint Sava with Saints from Nemanjić dynasty, Hristofor Džefarović, copper engraving, 1741

Нераскидива веза између небеске и земаљске Србије добила је потпуно формирану и идејно осмишљену форму у време настанка *Траедокомедије*, али у Пећкој патријаршији трудом патријарха Арсенија IV Шакабенте. Бакрорез манастира Студенице, који је израђен 1733. управо његовим ктиторством, понео је све особености на којима је грађена идеја о чврстој вези између *Serbia sacra* и *Serbia sancta*.¹⁹ Након Друге сеобе Срба и преласка у Сремске Карловце, поводом крунисања Марије Терезије за краљицу Угарске и потврђивања титуле патријарха, Арсеније IV Шакабента упутио је Царици графички лист, наручен од Христофора Џефаровића, *Свети Сава са светитељима дома Немањина*, на коме су идеје наговештене на бакрорезу из 1733. представљене на изразитији начин. Док је композициона структура горњег дела готово истоветна са представама српских светитеља на графичком листу израђеном за манастир Студеницу, условљено похвалном, свечаном наменом, одбир светитеља није исти.

¹⁹ О изгледу бакрорезне ведуте манастира Студенице, њеној идејној структури и разлозима због којих је патријарх одлучио да управо за овај храм, најугледнију српску средњовековну царску задужбину, изради репрезентативни графички лист. В.: М. Тимотијевић, *Serbia sancta* и *Serbia sacra* у барокном верско - политичком програму Карловачке митрополије, 400-403.

Сл. 7. Грб Илирика, Христофор Дѣфаровић и Томас Месмер, бакрорез илустрација

из књиге Стематографија, 1741.

Fig. 7. Coat of Arms of Ilyrik, Hristofor Džefarović and Tomas Mesmer, copper engraving, illustration from „Stematografija“, 1741.

Приказани су само припадници некадашњег немањићког царства, док су они из лозе сремских Бранковића изостављени.²⁰ Славну прошлост представља галерија српских средњовековних светих краљева, а описују је стихови песме, угравирани испод слике, чији је аутор сам митрополит. У пропратним стиховима срачунато се помињу све оне земље над којима је патријарх Арсеније IV, у својој молби од 14. марта 1741. упућеној Марији Терезији, тражио надлежност. Српске светитеље предводи Свети Сава, први српски црквени поглавар, идејни узор патријарха Шакабента. Окупљени су испред олтара на коме су изложене литургијске сасуде и круна старог српског царства. Испод слике, у средишту листа, и испод олтара, налазе се знамења моћи и грб династије Немањића, најављујући политички тон песме и указујући на повезаност сакралног и световног.

Арсеније IV Јовановић Шакабента, легитимни представник српског народа пред туђинском влашћу, рођен је у селу Шаке код Реновца, Стара Рашка 1698. Замонашио се као младић и врло рано, 10. јуна 1716, постао рашки митрополит и “егзарх светога престола српског.” За патријарха је изабран 16. маја 1726. године.²¹ Његова тадашња титула “Архиепископ пећки, и свих Славено-Срба, Бугара и целога Илирика патријарх” или

²⁰ За тумачење овог графичког листа заснованог на идеји о небеској и земаљској Србији, којим је патријарх честитао Марији Терезији крунисање за краљицу Угарске. В.: М. Тимотијевић, *Serbia sancta u Serbia sacra у барокном верско - политичком програму Карловачке митрополије*, 404-405.

²¹ Ове податке садржале су белешке на немачком календару за 1747. преведеном за патријарха Арсенија IV Шакабенту. В.: М. Ивановић, *Натпис патријарха Арсенија IV Јовановића на надверју иконостаса цркве св. Апостола у Пећкој патријаршији*, ЗЛУМС 13, Нови Сад 1977, 221-244, посебно 238.

“Архиепископ пећки, патријарх свих Срба и Бугара, Поморја, Далмације, Травуније и Вретанских остров (дијецеза Ускочких гора на граници Крањске и Хрватске) обој поли Дунава и северне стране васега Илирика”, како се потписивао на званичним документима,²² била је најопсежнија титула пећких патријарха.²³ Активно је радио на ослобођењу Србије и српског народа од Турака, па се придружио, са многим Србима и арбанашким Климентима, аустријској војсци 1737. када је избио нови аустро-турски рат.²⁴ Након смрти Викентија Јовановића, постаје карловачки митрополит. Његово ступање на престо карловачког митрополита, високи клир и српска етница доживели су као милост Божију, тај чин значио је њихов долазак под директну заштиту и вођство највишег српског духовног поглавара.²⁵ Године 1741. Марија Терезија му је потврдила патријаршијско достојанство и поставила за поглавара над целим српским свештенством и народом.

У последњој години аустро-турског рата 1739. када су Турци код Гроцке поразили аустријске војнике и коначни исход решили у своју корист, нова граница постали су Сава и Дунав. Патријарх Арсеније је августа исте године са неколико хиљада породица избегао из Београда у Сремске Карловце. Тада је предузео читав низ мера како би уредио живот у Карловачкој митрополији, централизовао патријаршијску власт и обновио митрополијски духовни живот у циљу очувања православног идентитета српске етнице. Марија Терезија је 18. маја 1743. на молбу претходно и недавно потврђеног патријарха, потврдила и привилегије српском народу у њеном царству.²⁶ На сабору у Карловцима 5. марта 1744. Арсеније IV је поново именован за карловачког митрополита са правом ношења титуле патријарха и тада је проглашена и потврда народних привилегија. Племићки лист и угарска грбовница дати су му у Бечу 11. септембра 1746.²⁷ Умро је 1748. и сахрањен у манастиру Крушедолу,

²² С. Гавриловић, *Српски национални програм патријарха Арсенија IV Јовановића Шакабенте из 1736/37. године*, Зборник Матице српске за историју, 44, Нови Сад 1991, 39; по преласку у Карловце 1739. издаје грамату са дугом титулатуром “обој пол Дунава цјелога Илирика патријарх.” В.: М. Југовић, *Титуле и потписи архиепископа и патријарха српских*, Београд 1934, 19. О значају титуле патријарха која током времена добија све важнији значај. В.: Р. Грујић, *Пећки патријарси и карловачки митрополити у 18. веку*, Гласник ИИИсториског друштва у Новом Саду, књ. IV, св. 1, 1931, 13-34.

²³ Ј. Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље*, Београд 1950, 48.

²⁴ О учешћу Арсенија IV у аустријско-турском рату и његовој улози у Другој сеоби Срба.: Р. Веселиновић, *Аустро-турски рат 1737-1739. године и враћање Србије под отоманску власт*, Историја српског народа, књига четврта, први том, Срби у XVIII веку, Београд 1986, 146-162.

²⁵ М. Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу Шакабенти. Лекције из историје Карловачке митрополије по архивским изворима*, Карловци 1899, 11-13.

²⁶ Ј. Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље*, Београд 1950, 623.

²⁷ Племићки лист и угарска грбовница додељена је и патријарховом брату Андреји, његовим синовима и деци заједничког покојног брата Нешка. Андреја је са синовима уписан у племство Сремске жупаније 18. јула 1747. В.: В. А. Душин, Д. Ј. Поповић, *Племићке породице I*, Војводина II, Нови Сад s.a., 142.

Сл. 8. Цар Душан и његово царство, Христофор Цефаровић и Томас Месмер, бакрорез, илустрација из књиге *Стематологија*, Беч 1741.

Fig. 8. Tzar Dušan and his Empire, Hristofor Džefarović and Tomas Mesmer, copper engraving, illustration from the book „*Stematografija*“, Vienna 1741.

што се сазнаје из дугог натписа на његовом саркофагу.²⁸ Сходно идејно политичким хтењима поглавара Карловачке митрополије, усмереним ка доказивању српског националног легитимитета у Хабзбуршкој монархији, сахрањивањем Арсенија IV у маузолеј сремских Бранковића указала се и практична потреба спајања старог немањићког култа са култом светитеља из последње српске деспотске куће.²⁹

Идеја о обнови српског златног доба у симболичној политици репрезентативне културе Карловачке митрополије визуелно је представљена штампањем *Стематологије*, коју је осмислио високи клир, а резао Христофор Цефаровић у сарадњи са Томом Месмером 1741.³⁰ Хералдички део преузет је, без неких већих измена, из старијег албума грбова, који је неколико деценија раније као илустрацију грбова *Pirikuta* објавио Павле Ритер Витезовић, *Stematographia Illyricana* или

²⁸ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књига II, Београд 1983, бр. 2960.

²⁹ Л. Шелмић, *Српско зидно сликарство XVIII века*, Нови Сад 1987, 34.

³⁰ *Стематологија, Изображеније оружји Илиричких, Изрезали у бакру Христофор Жефаровић и Тома Месмер 1741*, Ед. Д. Давидов, Нови Сад 1972.

Grbopis Ilirika.³¹ *Стематографија* је настала у тренутку када патријарх Арсеније IV Шакабента, који је ојачао духовну димензију своје службе стекавши популарност и морални ауторитет, од Марије Терезије у Бечу тражи потврду својих права над целим Илириком. Да је за објављивање овог дела заиста био повод потврђивање титуле сведочи податак да је *Стематографија* издата у Бечу 21. октобра 1741. управо на дан када је Царица признала високом црквеном поглавару положај карловачког архиепископа и титулу патријарха.³² Овде је уметност, заправо графика, директно стављена у функцију пропагирања и одбране верско-политичког програма патријарха Арсенија IV Шакабенте, који се у *Стематографији* слави као обновитељ златног доба средњовековног царства цара Душана.

Арсеније IV Шакабента сматрао је себе верским и политичким вођом свеукупног српског народа пред небеском и земаљском влашћу. Ово схватање оформљено је још у времена када је управљао Пећком патријаршијом, а није се изменило ни након преласка у Карловце. Остварење политичке идеје о обједињењу српског народа, засноване на барокном историзму са којим се упознао преко дела Мавра Орбинија и *Хроника* деспота Илирика Ђорђа Бранковића, видео је једино у одбрани своје титуле и њеног ауторитета.³³

Слично као што је било замишљено у необјављеном делу *Serbia illustrata* на првим страницама ове раскошне бакрорезне књиге, испред хералдичког зборника, иза кога су два панегирика, један посвећен митрополиту, други Христорфу Цефаровићу, приказана је поворка од двадесет четири фронтално постављена светитеља, са инсигнијама земаљске власти и атрибутима њихове касније светости. Као визуелни узор могла је послужити тема, која се још од 16. столећа користила и неговала у графичком стваралаштву Хабзбуршке дворске пропаганде, *Светитељи дома Аустријског*.³⁴ У светитељски пантеон, потпуно прилагођен титули пећког патријарха, уведени су, поред ликова националних светитеља, и бугарски цар Давид, архиепископ моравски Методије, архиепископ охридски Климент, архиепископ бугарски Теофилакт и Јован Владимир. Разлог за укључивање словенских светитеља, чије појављивање није угрозило основну мисао о националном хришћанском пантеону “који је Витезовићевом хералдичком зборнику придодат са идејом да се укаже на подударност између небеског и земаљског устројства,”³⁵ такође је била патријархова титула на чије потврђивање је управо чекао. У *Стематографији* пуна патријархова титула исписана је два пута, на првој насловној страни и на његовом графичком портрету. Одбир светитеља одговарао је идеалним границама Српске цркве која је своја права и надлежности поистовећивала са државом Немањића из времена цара

³¹ О овом Витезовићевом делу. В.: Z. Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*, 295-318.

³² М. Тимотијевић, *Serbia sancta u Serbia sacra у барокном верско - политичком програму Карловачке митрополије*, 406.

³³ Исто

³⁴ Исто

³⁵ Исто

Душана. Коњаничким портретом цара Душана окруженог грбовима, заснованом на традицији *Miles Christiani*, који је смештен иза другог наслова, након чега следи превод Витезовићеве *Стематологије*, најјасније и најотвореније је изречена идеја о светом српском царству.³⁶

Стематологија је била иконографски узор током целог 18. столећа. Неколико година након њеног штампања национални светитељи се укључују и у тематски репертоар олтарских преграда.³⁷

Национални свеци и верске свечаности појачавали су национална осећања и амбиције. Религиозни идентитет је био уско повезан и са језичким идентитетом. Нарочито у срединама где је владар истовремено био и *ex officio* поглавар цркве, као што је било у Русији и Пруској, или као код српске етнице у Хабзбуршкој монархији где је верски поглавар био световни и духовни вођа, династичка историографија се мешала са религијском и настајале су моћне националне приче.

Право златно доба морало је бити откривено у прошлости етничке заједнице и морало је бити херојско како би осигурало достојанство нацији у настанку. Идеал златног доба није творевина националиста и романтичара.

Носталгију за златним добом хероизма и витештва гајили су и Срби, који су се након Велике сеобе нашли у оквирима Хабзбуршке монархије, према добу српског средњовековног царства. Разлог је био у великој мери политички. Новом поретку био је потребан мит о златном добу, мит помоћу кога би могла да се уједини нација тако што би сугерисао да је он поново оживео доба првобитне независности и раније политичке величине. Чежња према домовини коју су Срби морали да напусте постала је саставни део српске слике златног доба, стални мотив у уметности, политици и култури Карловачке митрополије све до краја 19. столећа.

Употребљива прошлост и модел златног доба односе се на одређене историјске периоде са властитим димензијама и одликама. То није било каква прошлост, то је прошлост која се може повезати са садашњошћу одређеног народа и учинити релевантном. Етничка прошлост мора да изражава особени дух периода и заједнице, мора бити створена изнутра. Што је златно доба боље документовано, датирано и потврђено, “то лакше може да носи тежину емоција које се за њега везују, и да издржи процесе демитологизације.”³⁸ “Употребљива” етничка прошлост мора да поседује

³⁶ Исто

³⁷ Први иконостас у чији програм су укључени српски светитељи је иконостас Георгија Стојановића у цркви Светог Петра и Павла у Сремским Карловцима. В.: М. Тимотијевић, *Српско барокно сликарство*, 296; Б. Голубовић, *Георгије Стојановић*, Нови Сад 1990, 15-16.

³⁸ 39 A.D. Smit, *Nacionalni identitet*, posebno poglavlje IV *Nacionalizam i kulturni identitet* i VII poglavlje *Dalje od nacionalnog identiteta*; A. D. Smith, *The Nation in History. Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism*, Historical Society of Israel 2000, Chapter 3, 52-61; о постављању теоријске позадине настанка етно-симболизма у одржив и систематски аргумент, о етно-симболизму као приступу који пружа важну допуну у корекцији прошлости. В.: A. D. Smith, *Ethno-Symbolism and Nationalism*,

моћ да инспирише, херојска епоха мора да има митски квалитет, мора да садржи причу или приче о херојској или светачкој прошлости, приче којима се може поклонити поверење и које могу да служе садашњим потребама. Како би играло своју улогу у формирању нације, златно доба мора да служи као модел показујући да је нација у прошлости била способна да створи културу која је вредна да постане узор и наглашавајући квалитете-политичке, интелектуалне и социјалне-који могу да инспиришу национални препород и да служе као узор јавности. Поред тога етничка прошлост и њено златно доба морају бити отворени за реинтерпретацију.

“Сећање на златно доба игра кључну улогу у мобилисању, уједињавању и усмеравању енергије народа који треба да одговори изазовима формирања нације преко мита о националној историји и судбини. Служећи као модел и водич те судбине, етничка старина, а пре свега златно доба, постаје извор сталне инспирације успостављајући аутентичност и континуитет заједничке културе и дајући достојанство нацијама које тек настају, као и онима које су већ установљене.”³⁹

Miroslava Kostić

(Institute for Art History, Faculty of Philosophy, Belgrade)

RESTORATION OF SERBIAN GOLDEN AGE IN SYMBOLIC POLITICS OF REPRESENTATIVE CULTURE OF METROPOLITAN OF KARLOVAC IN 18th CENTURY

Awareness for the Serbian state thought, of the restoration of the old independent state organism, emerged as clear and determined as early as the late 17th century, linked to the Turkish defeat at Vienna and the activity undertaken by the Habsburg Monarchy to bring Serbian ethnicity together.

Going back to the golden age, Serbs, within the framework of the Habsburg Monarchy, wanted to regain the greatness of their heroes in order to relive their past in modern times. In that pure and holy past, they sought inspiration and guidance that would contribute to the unification of the Serbian ethnic group. In this way, the image of the desired future changes the meaning of memory, of every generation, adapting it to a golden age, within certain boundaries. The myth of the golden age and its restoration first appears in religiously political programs of the Belgrade metropolitan Karlovac with incentives taken over, already in the first years after the Great Migration in 1690, from the Habsburg court representation. The permeation of the pre-political and political idea of the rebuilding of the golden age can already be mentioned in the renewed Patriarchate of Pec in the Ottoman Empire, where religious freedom was associated with patriotism but developed in that form in the metropolitan area of Karlovac, when the stereotype was shaped by classical antiquity.

Routledge, New York 2009.

³⁹ A. D. Smith, *The “Golden Age“ and National Renewal*, Mytos and Nationhood, Geoffrey Hosking and George Schöpflin (eds), London 1997.

